

Zuzana Nováková a šedesátka

Jak známo, lidská mysl vnímá v běžném životě spíše události, které jsou nějak výjimečné, ať už jsou radostné, nebo neradostné. To, co nás v životě dennodenně pravidelně provází nebo odedávna spolehlivě existuje na svém místě, naši mysl příliš nezaměstnává. Ani v Praze tomu není jinak. Zdejší otrlý obyvatel si koupí ráno v trafice noviny, na obzoru zběžně zkontroluje siluetu Hradčan i Petřínskou věž, na nábreží vidí poklidnou hladinu Vltavy, všude okolo ulice ucpané auty a v novinách píše, že zase někdo něco ukradl, tedy nic pozoruhodného... Úmyslně jsem pro větší přehlednost zvolil velmi všední obrazy, to abych zde mohl na kontrastu snáze upozornit na jeden drobný, nijak zvlášť nápadný, ale přesto v životě Pražanů důležitý kulturní statek.

Dlouhá desetiletí mnozí z nich navštěvují během roku univerzitní Botanickou zahradu Na Slupi, aby se pokochali pěstovanými rostlinami, nebo si jen odpočinuli v oáze zeleně uprostřed hlucičího centra. Ve vstupní části zahrady mezi skleníky a budovou botanického ústavu Přírodovědecké fakulty UK v Praze je umístěno oddělení české a slovenské (do nedávné doby československé) květeny, kde je k vidění bohatý soubor rostlin. Udává se zde kolem 1 100 druhů. V současnosti je to zřejmě v České republice druhově nejbohatší udržovaná sbírka našich domácích planých rostlin. Tuto část zahrady založil prof. Josef Velenovský v r. 1903, tj. krátce poté, kdy byla univerzitní zahrada jako celek přestěhována do nynějších míst z původní lokality na smíchovském břehu Vltavy, kde ji sužovaly opakující se povodně. Rostliny jsou zde uspořádány podle svých přirozených ekologických nároků v jakýchsi miniaturních napodobeninách přírodních společenstev. Rostou tu tedy na malé ploše vedle sebe druhy luční, slatinné i stepní, hájové i skalní, nížinné i horské, suchomilné i bažinné, vápnomilné i acidofilní. Tenhle tradiční a přehledný systém se tu důsledně zachovává od svého založení, tedy ne jako v dnešní době, kdy se např. zboží v prodejních regálech neustále rafinovaně stěhuje z místa na místo. Řadu rostlin lze proto v zahradě najít takřka i poslepu – na břehu rybníčku u skleníku najdeme nápadnou přesličku obrovskou, pod starou rozložitou lapinou (tenhle strom ovšem pochází z Kavkazu a byl tu vysazen ještě předtím, než sem byla zahrada přestěhována) pestrou jarní hájovou květenou, u potůčku u hlavní cesty upolíná a devětsil, u vodopádku výše ve svahu jelení jazyk, na vápencové skalní stepi tařice, koniklece, včelník a třemdavu, na skalní homoli lomikameny, zvonky a hvozdíky. Vzadu za budovou ústavu na miniaturní rašelinné ploše pak ještě např. rojovník, klikvu a popelivku a na písčném přesypu opodál chvojník a vzácné suchomilné ostřice.

Foto L. Hrouda

Každoročně zde v brzkém předjaří obdivujeme záplavu žlutých talovínů, o něco později je vystřídají bílé koberce sněženek a bledulí, hned nato přijdou ke slovu ladoňky, křivatce, dymnivky, sasanky, prvosenky, čemeřice, orseje a sem tam i utajované kandíky (ty jsou bohužel vedle obdivu i předmětem loupení). Od května až do září pak hýří zahrada neustále novými a stále se měnícími barvami květů, až teprve na podzim se nabídka vyčerpá a zbývají jen ocúny. A nakonec už jen spadané barevné listí ze stromů a osiřelé bílé cedulky se jmény rostlin.

Veškerá tahle rostlinná nádhera sem byla snesena z nejozermanitějších českých, moravsko-slezských a slovenských končin a za přežití až do dnešní doby vděčí (kromě generací předchozích zahradníků) především jediné osobě – zahradnici Zuzaně Novákové. Její stíhlou postavu s hlavou skloněnou mezi trsy rostlin tu pravidelný návštěvník potkává již téměř 40 let. Zuzana při práci moc zbytečných řečí nenadělá, když je to však zapotřebí, neukázněné návštěvníky dovede okřiknout rázně. Sbírkou v zahradě udržuje ve vzorném pořádku, od rána do večera tu neúnavně pleje, sází, vysévá, zalévá a na podzim sbírá semena. Laik by se mohl podívat, proč je tu tolik práce? – právě proto, že je zde nashromážděno tolik rozmanitých druhů, je nutné neustále a obezřetně pečovat, aby na všechny zbylo místo. Každý zahrádkář nebo skalničkář dobře ví, jak neurvale se některé rostliny dovedou ve volné kultuře roztahovat, a naopak jiné jsou značně choulostivé a bez ochrany lidské ruky by v konkurenci zhybnuly; nic překvapivého, je to ostatně podobné jako u lidí. Zuzana však v zahradě vládne pevnou a energickou zahradnickou rukou a žádné velké roztahování tu nestrpí. Tu ruku, připadá mi, má mnohdy až zázrakem obdařenou, daří se jí totiž pěstovat i rostliny velmi náročné a v kultuře jen obtížně přízpůsobivé. Proto můžeme v zahradě obdivovat

i řadu vyslovených vzácností, které z naší volné přírody z různých důvodů už před lety vymizely nebo je od vyhynutí dělí jen velmi málo, např. zvonovec liliolistý, kohátka kalíškatou, protěž žlutobílou, hrachor hrachovitý, žlutuchu jednoduchou a mnohé další. Vidět lze i některé z našich orchidejí, třeba krušík bahenní, vstavač májový, okrotici bílou; žel bohatý trs nádherného střešníku pantoflíčku nám již před mnoha lety kdosi přes noc vykopál a odnesl.

Zuzana sama je velmi skromná a až příkladně poctivá, v životě zahradnickém i osobním. Tvrdí např. o sobě, že ty české a slovenské rostliny ani příliš nezná. To je ale dáno spíše její rezervovaností před profesionálními botaniky, poněvadž jí není milé to neustálé, z jejího pohledu zbytečné až chaotické přejmenovávání rostlin tzv. vědecky správnými jmény. Na zahradě má ale přehled dokonalý, a to platí např. i o ostřicích, které zpočátku neměla moc v lásce. Připadaly jí všechny navzájem podobné, ale dnes tu pěstuje kolem půlstočky druhů. Své vědecké kolegy z botanického ústavu ale respektuje. Nevím ovšem, zda oni, především ti mladší, si uvědomují dostatečně význam její současné nezastupitelné role v zahradě, velice rád bych se ovšem v této své úvaze mylil. Jak jsem v úvodu naznačil, mohla by být Zuzana v botanické zahradě po letech už bezmála považována za její součást, proto možná nenapadne hned úplně každého, že by tomu tak ale nemuselo brzy být. Je např. naprostou samozřejmostí, že v případě potřeby živých rostlin pro poznávací zkoušky studentů „se dojde“ do zahrady a tady je to pěkně všechno po kupě, stačí natrhat kytici a donést do pracovny. To není z mé strany vůbec míněno jako výtko, jen bych tím rád zdůraznil, že nic nevyroste samo od sebe (kromě bršlice, svlačce nebo pýru). Ještě větší samozřejmostí se stala tahle sbírka rostlin pro učitele pražských i mimopražských škol, od mateřských až po vysoké. V sezoně je zde školních exkurzí každý den přespočet. Vidět živé rostliny je něco jiného, než se jednotlivé druhy složitě učit podle obrázků z knižních atlasů nebo dokonce z nudných určovacích klíčů! Ze svého okna dobře vidím, jak velký zájem je ze strany studentů a vzdělané veřejnosti o tuhle sbírku rostlin. Díky druhovému bohatství navíc oceňuji botanickou zahradu i univerzitní entomologičtí kolegové, kteří tu rovněž mají co studovat.

Osobně si vážím Zuzany i jako odvážné ženy, která se nebála v únoru 1977 jako jedna z prvních podepsat prohlášení Charty 77, zvlášť když vím, že to bylo její naprosto svobodné rozhodnutí na podporu tehdy kriminalizované politické opozice; Chartu 77 mimochodem podepsaly v celé Československé republice do r. 1989 jen necelé dva tisíce lidí. S podivem mohla i poté v botanické zahradě pracovat, zřejmě díky zastání tehdejšího ředitele Pavla Smrže. Na zákrok státní tajné policie však byla záhy nato vyloučena z řad členů Československé botanické společnosti.

Chci tímto jubilejné vzpomínkovým medailonem připomenout Pražanům i široké čtenářské obci, že existuje řada věcí, které fungují a dělají nám radost, ale mnohdy

jen proto, že mají svého obětavého a vzdělaného správce. Často jsou takoví lidé nenápadní a pro okolí téměř neviditelní. Zuzana Nováková v květnu 2011 takřka nezpovzorovaně překročila šedesátku a já jsem chtěl tuto skutečnost (byť odhaduji

její pravděpodobné pozdější námitky) na stránkách Živy svědeckým slovem zachytit. Zuzaně bych zároveň rád přál i další spokojená léta v zahradě, nevím však s jistotou, zda ona je takové přání ochotna sdílet se mnou. Každopádně bude nutné na-

lézt „novou Zuzanu“, která by dokázala sbírku naší květeny opatřovat stejně pečlivě jako až dosud ona. Věřme, že k radosti nás všech, kteří máme Botanickou zahradu Přírodovědecké fakulty UK v Praze Na Slupi rádi, se to povede.

Pavel Pecina

K nedožitým osmdesátinám Jiřího Andresky

V říjnu 2011 by se dožil osmdesátky zoolog Ing. Jiří Andreska, CSc. Jeho zájmy a působení se zaměřovaly především na ornitologii, mysliveckou zoologii a historii myslivosti a rybářství, ale pravidelně výrazně přesahovaly tyto obory. Je škoda, že v dnešní, poněkud příliš hektické době se málo vracíme k dávnější i nedávné minulosti, a tak nám nejen uniká možnost poučení se z ní a namáhavě poznáváme už dříve poznané, ale ztrácí se i povědomost o lidech z uplynulé doby a jejich významu.

S Jiřím Andreskou jsem se setkával vlastně jen letmo. Při návštěvách mého oblíbeného pedagoga Waltra Černého, během studia na Přírodovědecké fakultě UK i později, jsem u něj několikrát zastihl nenápadného chlapíka s neobvyklým zoologickým (a obecně biologickým) rozhledem a s charakterem čínorodosti a skromné vědovnosti (nebo vědovci skromnosti). Pan docent nás brzy seznámil. O dost později jsem se s Jiřím Andreskou dostal do kontaktu (zprostředkovaného centrálními pracovišti ochrany přírody) při agendě okolo programu repatriace orla mořského (*Heliaeetus albicilla*) do přírody v jižních Čechách.

Pro mne jsou s jeho jménem spojeny především dvě záležitosti ekologického a etologického charakteru, které považuji za velmi významné. První je zmíněná repatriace mořských orlů uskutečněná v letech 1977–85 ekologicky a etologicky sofistikovaným (a tudíž úspěšným) výsadkem 9 mladých ptáků z chovu sokolníka Clause Fentzloffa z tehdejšího západního Německa. Záměrem návratu orla mořského na Třeboňsko a vůbec do Čech se Jiří Andreska zabýval už řadu let; „spouštěčem“ celé záležitosti se stalo jeho seznámení s Fentzloffem a jeho dokumentací o chovu a repatričních programech orlů, které představil na sokolnických dnech konaných v rámci akce Země živitelka v Českých Budějovicích.

Výsledkem programu bylo prokázáno hnízdění páru orla mořského sestaveného z vypuštěných Fentzloffových mláďat v letech 1986–93; během té doby pár odchoval 12 mláďat. Jeho další osudy, kdy po střetu s jiným párem opustil své hnízdiště, nebyly sledovány. Dá se předpokládat, že hnízdil později jinde, a nejspíš i další vypuštění orlí přispěli ke vzniku a stabilizaci hnízdící populace orlů mořských v Čechách (podrobnější údaje viz Myslivost 2007, 10: 16–21).

Foto J. Andreska

Z mého pohledu další významnou zásluhou Jiřího Andresky v oboru etologie je objasnění podstaty a funkce zvláštního agonistického chování vrubozobých, které se v myslivecké literatuře označuje jako „řazení kachen“ a je v ní zpravidla vysvětlováno značně antropomorfně jako násilné sexuální chování „záletných“ kačerů. Projevuje se zejména vzdušnými honičkami za cizí samici (v nejjednodušším případě letí první kachna, za ní pronásledovatel a třetí, tedy poslední, je „manžel“ pronásledované kachny). Na zemi nebo na vodě, ale především v zahuštěné městské populaci mívá agrese spíše charakter hrubého napadání a pronásledování kachny s ritualizovanými prvky kopulačního chování. Jiří Andreska dlouhodobým pozorováním spřáteleného, nicméně zcela divokého páru kachny divoké (*Anas platyrhynchos*) zjistil, že jde vlastně o teritoriální chování kačerů v rámci K-strategie, resp. rodičovské péče: kačer hlídá a brání úživné teritorium pro svou partnerku a potomstvo (hlavně během inkubace vajec) a vyhání z něj cizí páry, přičemž nejúčinněji funguje agrese vůči kachně – její partner jí vždy následuje. Toto chování, jako za normálních podmínek agresivní chování obecně, zajišťuje optimální rozptýlení populace a úspěšnou reprodukci. Při přemnožení naopak představuje účinnou zpětno-uzební brzdu dalšího rozmnožování, zvláště pokud jsou napadány kachny, které přijdou do cizího teritoria s vyvedenými mláďaty; ta jsou totiž opakovanými útoky cizích kačerů dezorientována a ohrožena z mnoha příčin. Ale i pouhé rušení klidného průběhu hnízdění teritoriální agresí-

vitou kačerů při nahuštění populace přináší snížení jejího přírůstku. Tohle vše poznal, pochopil a také publikoval právě v Živě (1977, 6: 231) Jiří Andreska díky páru kachen, kterým Andreskovi říkali Kloutylda a Donald.

Jiří Andreska se narodil 10. 10. 1931 v Kyjích u Prahy, celé dětství nicméně strávil v Nepomuku. Už jako student Státní vyšší lesnické školy v Písku se intenzivně zabýval ornitologií a soustavně se stýkal s W. Černým, jehož odchovancem de facto byl. Silný vliv měla i W. Černým zprostředkovaná setkání s Juliem Komárkem, který v něm vzbudil zájem o migraci husy velké (*Anser anser*). Střední lesnickou školu dokončil za dramatických okolností. Roku 1952 nebyl kvůli udání spolužáka připuštěn k maturitě, protože se prý vysmíval oslavám Prvního máje. Maturoval pak až r. 1953 a vysokoškolské studium mu zůstalo nadlouho upřeno. Posléze, už jako pracovník Zemědělského muzea, vystudoval dálkově lesnickou fakultu v Praze (promoval v r. 1964). Tématem diplomové práce byla Škodlivost racka chechtavého v intenzivním bažantnictví – z hlediska ochrany přírody velmi aktuální, protože se v té době vážně spekulovalo o tom, že bažantí kuřata v bažantnicích sousedících s racčími koloniemi jsou podstatnou součástí potravy racků.

To už žil Jiří Andreska v Hluboké nad Vltavou (od r. 1961), kde pracoval na loveckém zámku Ohrada. Tamní muzeum i zoologická zahrada byly v té době součástí Zemědělského muzea. Zabýval se dějinami myslivosti a rybářství a zároveň vedl zoologickou zahradu. Nutnost sbírat pro muzejní účely rybářské nářadí v zóně zatápně Orlickou přehradou ho dovedla k další specializaci, a tou byla etnografie. Tento obor pak studoval na Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV v Praze a dizertační práci obhájil (1980) na téma Lidové rybářství v českých zemích. K tomu se zabýval zpracováním scénářů muzejních expozic o dějinách myslivosti (realizováno 1969) a dějinách rybářství (v r. 1977).

Popularizaci muzejní, zoologické i ochrannářské činnosti se věnoval ve spolupráci s Československým rozhlasem, pro který připravil a většinou i namluvil těžko uvěřitelných 3 000 relací. I spektrum publikační činnosti bylo úměrné jeho zájmům. Bylo by příliš obsáhlé zde vše vyjmenovat. Za shrnutí své životní práce pokládal knihy Rybářství a jeho tradice (1987) a Tisíc let myslivosti (společně s manželkou Erikou, 1993). Zemřel 10. listopadu 1999.

I když jsem se s Jiřím Andreskou v životě potkával jen nahodile (či spíše jsme se mýjeli), byl mi velmi blízký nejen oborově jako zoolog a ekolog, ale především jako člověk s objektivním, odpovědným, tolerantním a ohleduplným přístupem s empatickou schopností vnímat a chápat objektivní realitu světa zvířat.